

دین، اسطوره، خرافه و جادو

قاسم اخوان نبوی

دین، اسطوره، خرافه و جادو

کد: ۶۴۱

نویسنده: قاسم اخوان نبوی

ناشر و تهیه کننده: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما

لیتوگرافی: سروش مهر

چاپ و صحافی: نگارش

نوبت چاپ: اول / ۱۳۸۴

شمارگان: ۱۴۰۰

بها: ۶۰۰ تومان

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

نشانی: قم، بلوار امین، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما

پست الکترونیکی: Email: IRC@IRIB.IR

تلفن: ۲۹۳۵۸۰۳ و ۲۹۱۰۶۰۲ - فاکس: ۲۹۳۳۸۹۲

شابک: ۹۶۴-۸۶۰۶-۸۳-۸ \ ISBN: 964-8606-83-8

فهرست مطالب

۱	دییاجه
۳	پیش‌گفتار

● بخش اول: کلیات

۹	فصل اول: اصطلاح‌شناسی
۹	۱. تعریف دین
۱۰	۲. تعریف اسطوره
۱۱	۳. تعریف خرافه، جادو و توت‌م پرستی (فینتیش)
۱۲	فصل دوم: ویژگی‌های دین، اسطوره، خرافه و جادو
۱۲	۱. ویژگی‌های دین
۱۲	۲. ویژگی‌های اسطوره و تفاوت آن با دین
۱۳	۳. ویژگی‌های خرافه، جادو و توت‌م پرستی و تفاوت آنها با دین
۱۴	۴. نمادهای اسطوره‌ای در دین
۱۵	۵. بررسی وجود خرافه‌ها، جادو و توت‌م پرستی در باورهای دینی مردم
۱۶	۶. بررسی جایگاه دین در میان مردم

● بخش دوم: رویکرد به دین، خرافه و توت‌م پرستی

۲۱	فصل اول: دیدگاه‌های اندیشمندان درباره دین، اسطوره، خرافه و جادو
۲۱	۱. دیدگاه‌های جامعه‌شناختی
۲۱	الف) دیدگاه آگوست کنت

۲۳	ب) دیدگاه ماکس مولر (طبیعت پرستی)
۲۳	ج) دیدگاه فریزر
۲۴	د) دیدگاه مارت
۲۵	هـ) دیدگاه توتم گرابی
۲۵	و) دیدگاه اندرو لانگ
۲۶	ز) دیدگاه ماکس وبر
۲۷	۲. دیدگاه روان شناسان
۲۷	الف) دیدگاه فروید
۲۷	ب) دیدگاه یونگ
۲۸	۳. دیدگاه متکلمان خدا باور
۲۸	الف) نظریه ترس از نومن (دیدگاه رودلف اتو)
۲۹	ب) نظریه امر مقدس (دیدگاه میرچا الیاده)
۳۱	ج) دیدگاه فطرت
۳۴	فصل دوم: نقد و بررسی نظریه های اندیشمندان غربی با توجه به مبانی اسلامی
۳۸	فصل سوم: پی آمدهای دیدگاه اندیشمندان غرب و اسلام
۳۸	۱. پی آمدهای دیدگاه اندیشمندان غرب
۳۸	الف) دنیوی شدن دین
۴۰	ب) سستی ایمان مذهبی
۴۱	۲. پی آمدهای دیدگاه اندیشمندان اسلامی
۴۱	الف) ایمان مذهبی
۴۲	ب) ارزش دادن به شخصیت انسان
۴۲	ج) حق عقل در حریم دین
۴۳	د) آزادی معنوی انسان

● بخش سوم: اسطوره، جادو و خرافه از دیدگاه آیات و روایات

۴۹	فصل اول: اسطوره، جادو و خرافه از دیدگاه آیات و روایات
۴۹	۱. اسطوره از دیدگاه آیات و روایات
۵۱	۲. خرافه، جادو و توتم پرستی از دیدگاه آیات و روایات

فصل دوم: آسیب‌شناسی اسطوره، جادو و خرافه بر اساس مبانی و ارزش‌های اسلامی.....	۵۲
۱. آسیب‌شناسی وجود اسطوره در باورهای دینی مردم	۵۳
۲. آسیب‌شناسی وجود خرافه و توتم پرستی در باورهای دینی مردم.....	۵۵
فصل سوم: شیوه‌های اصلاح باورهای خرافی.....	۵۹
۱. مراکز تعلیم و تربیت.....	۶۰
۲. نهادهای مذهبی.....	۶۱
الف) حوزه‌های علمیه.....	۶۱
ب) مساجد.....	۶۱
۳. رسانه‌های گروهی.....	۶۱
الف) مطبوعات.....	۶۱
ب) صدا و سیما.....	۶۲
فصل چهارم: شبهه‌های مربوط به دین، اسطوره، جادو و خرافه.....	۶۳

● بخش چهارم: همراه با برنامه‌سازان

۱. نقش رسانه در پیدایش خرافه و اسطوره‌سازی.....	۷۵
۲. نقش رسانه در اسطوره‌زدایی و خرافه‌ستیزی.....	۷۶
۳. نقش رسانه در ترویج اندیشه ناب دینی.....	۷۷
۴. نقد و بررسی عملکرد رسانه.....	۷۷
۵. پیشنهاد کلی برای برنامه‌ریزان.....	۷۸
۶. پیشنهادهای برنامه‌ای.....	۷۸
سخن پایانی.....	۷۹
کتاب‌نامه.....	۸۳

دیباچه

اندیشه بشری همچون دیگر جنبه‌های روحی و جسمی او، رو به پویایی و پیشرفت و کمال است، ولی بشر امروز همانند بسیاری از گذشتگان اسیر عادت‌ها و تقلیدها و اسطوره‌ها گشته و ناشناخته‌ها را به شناخته قیاس می‌گیرد؛ آنچه را با ابزار حس در نمی‌یابد، انکار می‌کند. انسان پویایی فطری را غریزی می‌پندارد و اندیشه و فکر خود را محصور حصار ماده و طبیعت می‌داند و این چنین به تکامل می‌نگرد. در چنین فضایی، اندیشه‌های ناب مهم از سرچشمه جوشان وحی، مدد رسان افسون‌شدگان بت‌های عادت و تقلید، اسطوره و عصیبت و جاهلیت نوین است؛ اندیشه ناب دینی که برگرفته از قرآن و هماهنگ با فطرت خدادادی انسان، یعنی «اصراط مستقیم» است که خداوند آن را به بشر ارزانی کرده است.

ولی در جغرافیای گیتی چه بسیارند کسانی که فطرت خدادادی خویش را وانهاد و در پی هوا و هوس، خرافه‌ها اسطوره‌ها و آیین‌های دست‌ساز بشری رفته‌اند. دستورات دینی را که سعادت آفرین است، به کناری نهاده و حتی گاه به ستیزه‌جویی با آن برخاسته‌اند و به دنبال خاستگاه دین می‌گردند و آن را بی‌اساس می‌شمارند و در ردیف خرافه و اسطوره می‌پندارند. آنان می‌کوشند تا تمامی دین‌مداران را از «اصراط مستقیم» بازدارند و آنان را به بی‌راهه

بکشانند، نمونه بارز این تلاش‌های نامیمون، مبارزه با دین در غرب و سپس در شرق است.

امروزه با بررسی تحولات علمی، ادبی و فرهنگی غرب، پس از رنسانس تا قرن نوزدهم درمی‌یابیم که اندک اندک تفکر علم‌گرایی (سیانتسم)، عقل‌گرایی محض (راسیونالیسم) و انسان محوری یا خود بنیادی بشر (امانیسم) به رهایی از دین انجامید و بدینی به دین و برداشت‌های غلط از دین، علم‌کرد و کارکرد منفی دین کلیسایی، زمینه‌های دین‌ستیزی تا مرز دین‌زدایی را به وجود آورده است. فیلسوفانی چون هابز از سکولاریسم، یعنی بریدگی از دین به طور کامل سخن گفته‌اند و آنگاه با تحولات فکری و علمی در غرب؛ سکولاریسم تلطیف شد و به جدایی دین از حوزه اجتماع و حکومت و نهادهای اجتماعی محدود گشت و دین تنها در امور شخصی و فردی پذیرفته شد.

به تدریج نظریه پردازانی چون، روثه گارودی که نظریه‌های متضاد از حیث فلسفی، فلسفه سیاست و فلسفه تاریخ ارائه می‌دادند و در حقیقت، از بن‌بست تمدن غرب می‌گویند - آن‌سان که دیگران از به سر آمدن دوران دین در غرب پس از رنسانس دم می‌زدند - از دوران بازگشت به دین و معنویت در کنار علم و صنعت سخن به میان می‌آورند؛ یعنی اینک دین‌گریزی بی‌رویه جای خویش را به دین‌گرایی داده و این مهم در متن جامعه به خصوص توده‌های مردم و نسل جوان و برخی اندیشمندان غربی بیشتر محسوس است. البته جایگاه سیاست‌مداران سلطه‌جو و هیئت حاکمه غرب در این زمینه کاملاً جدا است؛ علایمی چون برقراری کارگاه‌های علم و دین، گرایش به دین و متافیزیک، افزایش روحیه دعا و نیایش فردی و گروهی، گرایش به عرفان و اخلاق و... اگر چه انحرافات نیز در آنها هست، ولی بیانگر سرخوردگی غرب از گذشته خویش است. کتاب حاضر

که با تلاش پژوهشگر ارجمند حجت الاسلام والمسلمین آقای قاسم اخوان نبوی نگاشته شده، در پی آن است که تعریفی از دین، خرافه و جادو و اسطوره، به دست دهد و به ویژگی های هر کدام از آنها بپردازد. در ادامه به نظریه دین ستیزانه اندیشمندان غربی در زمینه دین و پی آمدهای منفی آن پرداخته شده و دیدگاه دانشمندان اسلامی بر اساس آیات و روایات بررسی شده است. در پایان نیز نقش رسانه در پیدایش خرافه و اسطوره سازی و چگونگی رویارویی با آن بررسی شده است. امید که برنامه سازان و برنامه ریزان ارجمند صدا و سیما را به کار آید.

اِنَّهٗ وَلِیُّ التَّوْفِیْقِ

اداره کل پژوهش

مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما

پیش‌گفتار

یکی از ابعاد وجودی و از جمله تجلیات روح آدمی، حس پرستش و نیایش است. مطالعه تاریخ زندگی بشر نشان می‌دهد که هر زمان و هر کجا که انسانی بوده، نیایش و پرستش هم وجود داشته و تفاوت، تنها در شیوه عبادت و شخص معبود بوده است؛ یعنی از نظر شکل و شیوه، از رقص‌ها و حرکات‌های دسته جمعی موزون همراه با یک سلسله اذکار و اوراد تا عالی‌ترین خضوع‌ها و خشوع‌ها را در برمی‌گیرد و از نظر معبود، شامل سنگ و چوب تا ذات الهی ازلی ابدی منزّه از زمان و مکان است. البته به یقین می‌دانیم که پیامبران پرستش را نیاورده‌اند، بلکه نوع پرستش؛ یعنی نوع آداب و اعمال را که باید پرستش به آن شکل صورت بگیرد، به بشر آموخته و از پرستش غیر از خداوند متعال باز داشته‌اند. براساس برخی از آیات قرآنی که بعضی دین‌پژوهی‌ها نیز آن را تأیید می‌کنند، بشر ابتدا بکتاپرست بوده و پرستش بت، ماه، ستاره یا انسان، از نوع انحراف‌هایی است که به تدریج به وجود آمده است.^۱

ساختن قهرمان‌های افسانه‌ای از پهلوانان و دانشمندان، معلول حس تقدیس بشر است که می‌خواهد موجودی قابل ستایش و تقدیس داشته باشد و او را

عاشقانه و در حد مافوق طبیعی ستایش کند. ستایش مبالغه‌آمیز بشر امروز از قهرمان‌های حزبی یا ملی، دم زدن از پرستش حزب، مرام، مسلک، پرچم، آب و خاک و احساس میل به فداکاری در راه اینها، همه معلول این حس است. به عبارت دیگر، احساس نیایش، احساسی غریزی است به کمالی برتر که در او نقصی نیست و جمالی که در آن زشتی وجود ندارد. پرستش مخلوقات و رو آوردن به خرافه و جادو، نوعی انحراف این حس از مسیر اصلی است؛ زیرا انسان، هنگام پرستش می‌خواهد از وجود محدود خویش، پرواز کند و به حقیقتی بی‌بوند که کاستی، فنا و محدودیت در آن راه ندارد.^۱

بر اساس آنچه گذشت، برای بررسی موضوع دین، اسطوره، خرافه و جادو و اینکه چرا برخی، ریشه و خاستگاه دین را در اسطوره‌ها و خرافه‌های اقوام گذشته جست و جو می‌کنند یا اینکه در گروهی از اقوام و طایفه‌ها، برخی باورهای خرافی، رنگ دینی به خود گرفته و به شکل آداب و رسوم دینی در آمده است، ابتدا باید هر یک از این واژه‌ها را تعریف کنیم. سپس با بیان تفاوت هر یک از این مفاهیم به بررسی و نقد دیدگاه‌های موجود در این زمینه می‌پردازیم. آنگاه این آیات و روایات را از دیدگاه اندیشمندان اسلامی - که آن هم مبتنی بر آیات قرآنی است - بررسی خواهیم کرد و در پایان، راهکارهای فرهنگی، اجتماعی و تبلیغی برای زدودن باورهای خرافی و اسطوره زدایی از عقاید و آداب و رسوم دینی مردم ارائه می‌شود.